

МОВНА І МЕТАМОВНА ОСОБИСТІТЬ ЖІНКИ-ПЕРЕКЛАДАЧА

Скрябіна В. Б.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена дослідженню мовної і метамовної особистості жінки-перекладача в рамках людичної (ігрової) теорії перекладу. Обговорено структуру і характеристики, а також роль у перекладі гібридних текстів епохи постмодерну.

Ключові слова: мовна і метамовна особистість перекладача, людична (ігрова) концепція перекладу, когнітивний дисонанс.

The article deals with linguistic and metalinguistic personality of a woman-translator in terms of ludic (game) theory of translation. Their structure and characteristic features are discussed as well as the role in the translation of hybrid postmodern texts.

Key words: linguistic and metalinguistic personality of a translator, ludic (game) theory of translation, cognitive dissonance.

Сутність мовної особистості перекладача наразі є феноменом маловивченим, дослідження її структури вимагає нового міждисциплінарного підходу, та й саме поняття перекладу переосмислюється в сучасному перекладознавстві [3]. Психологічні характеристики перекладача як автора вторинного тексту виявляються крізь мовні особливості оригіналу так само, як особливості характеру знаходять своє відображення в мовленні. Усе сказане вище й визначає **актуальність** нашого дослідження.

Культурно-національну належність чи індивідуальні контексти мовної особистості перекладача досліджували такі українські перекладознавці, як О. Чередниченко, М. Новікова, А. Науменко, Л. Верзун, Т. Бідна, О. Мазур та ін. Російська дослідниця О. В. Алікіна розмежовує поняття “*мовної*” і “*метамовної*” особистості перекладача [1], спираючись на трактування метамовної компетенції як здатності використовувати мову в метамовній функції. І справді, перекладач має пояснити зміст висловлення за допомогою різних вербальних засобів залежно від особливостей комунікативної ситуації. На думку дослідниці, перекладач, який акумулює думки інших мовних особистостей, є збалансованим білінгвом і носієм елітарної мовної культури; на основі емпатії проявляє себе безліччю інших дискурсивних особистостей; керується заданими ззовні мотивами і задумами; вибудовує свою вербальну і невербальну поведінку відповідно до стратегій, що забезпечують максимально позитивний комунікативний ефект у межах професійних етико-деонтологічних норм [1].

Встановлено, що серед сучасних перекладачів-професіоналів превалюють жінки [14], тому **метою статті** є дослідження мовної і метамовної особистості жінки-перекладача в рамках людичної (ігрової) теорії перекладу.

Нове осмислення перекладу як творчої діяльності та як духовного продукту цієї діяльності в епоху постмодернізму зумовило появу *ігрової концепції перекладу* [9]. На ігровий компонент у світовій культурі вказував ще античний філософ Платон, а згодом – І. Кант, Е. Фінк, Г. Гадамер, Ф. Шиллер, романтична школа Йєни. Класичну концепцію ігрової генези культури знаходимо в роботі “*Homo ludens*” (“Людина граюча”) голландського філософа Й. Хейзінги, який стверджував, що саме гра, а не праця була формоутворюючим фактором людської культури [15]. Комунікація – це багаторівнева гра, вважає український дослідник О. О. Шапіро, вона має певні правила, розгортається в часовому континуумі і є багатошаровою (включає зовнішній шар: повідомлення, що транслюється назовні та суб’єктивний сенс комунікативного дискурсу; те, яким чином комуніканти розуміють повідомлення) [17]. Комунікацію також розуміють

як текст, адже текст – “словесне вираження комунікативного акту” [5, с. 35]. У свою чергу В. І. Карасик пише про ігрову сутність нового типу текстів, що заповнили глобальний інформаційний простір [7].

На відміну від сакральних і ординарних текстів характерних для початкового етапу розвитку людства, ігрові тексти – гібридні. Завдяки можливостям комп'ютерної мережі такі тексти відбивають найважливіші ознаки епохи постмодернізму. В основному – це короткі тексти (наприклад, газетне або журнальне повідомлення, яке можна прочитати за кілька хвилин), призначені для одноразового використання, вони все частіше включають візуальний компонент.

За В. І. Карасиком, згадані вище типи текстів породжуються трьома типами мовних особистостей – жерцем, ремісником і фокусником [7], а отже можемо говорити і про відповідні типи перекладачів.

Породжені жерцями тексти були символічними, персуазивними, досить легко запам'ятовувалися (вони передавалися усно від покоління до покоління). Не допускалися зміни ні в змісті, ні у формі. Біблійні переклади здавна контролювала Церква, їх створення завжди визначалося церковними приписами. Теорії перекладу Біблії створювали всередині Церкви, а підходи, якими керувалися перекладачі Біблії, відображали винятково церковну позицію, і покарання за відхід від неї було неминучим. Перекладознавці називають цей переклад “рабським”. Перекладач, як і жрець, був рабом священного тексту, жінок же до цього священнодійства не допускали. Хоча про жінок-перекладачів у стародавньому світі відомостей не знаходимо, знаменитою жінкою-поліглотом свого часу була Клеопатра, остання цариця Єгипту. Плутарх писав, що вона не спілкувалася через перекладача, а найчастіше сама розмовляла з чужинцями – ефіопами, троглодитами, євреями, арабами, сирійцями, мідійцями, парфянами, адже знала не менше 10 мов.

З розвитком виробництва на перше місце вийшов соціальний тип ремісника, який створював безліч текстів, що вже не претендували на божественне походження. Сюди входить виробниче і приватне листування, навчальні тексти, газетні статті тощо. Для їх створення не потрібно було натхнення, тексти цього типу прості, неоднорідні. Переклад перестав бути сакральною справою. На полі, де основними гравцями вважали чоловіків, з'являються нові проактивні гравці – жінки, які мимоволі привносять у сформовану систему свої правила, своє бачення і стиль, відмінний від “чоловічого”. Ера жінок у перекладі – хоча і винятково заможних жінок вищого класу – почалася з поширенням освіти, яку на той час могли отримати лише чоловіки. У цей період виходять збірки творів, написані й перекладені жінками. Для жінок епохи Просвітництва переклад був відносно законним засобом самовираження, їм не дозволяли проголошувати себе самостійними авторами, але вони могли представляти чужу роботу – хоча чоловічі літературні кола і висловлювали певне занепокоєння з приводу того, чи мають жінки взагалі право писати. Серед відомих жінок перекладачів того часу варто згадати про Мері Бассет, Анну Кук, королеву Єлизавету, Мері Сідні, Маргарет Тайлер та ін.

Але ключову роль у перекладі жінки почали відігравати в сучасному світі з появою високих технологій, які вивільнили людські ресурси з виробництва у сферу послуг і дозвілля. З'являється новий соціальний тип – фокусник, ілюзійніст – людина, яка вміє поєднувати різножанрові тексти, грається з ними. У громадян постіндустріального суспільства вистачає часу на дозвілля, виникають тексти, для яких характерними є ігровий компонент, асистемність, інтертекстуальність: пряме і модифіковане цитування стає найважливішою ознакою текстів епохи постмодерну. При цьому автори свідомо порушують стильові норми, змішують регістри, виникає пастиш – літературна імітація, текст, що повністю складається з фрагментів творів одного або кількох авторів. Основним простором функціонування таких текстів є масовоінформаційний дискурс, який вимагає перекладу-гри.

Перекладач періоду постмодернізму – це дійсно нова ментальність, що потребує докладного вивчення. На нашу думку, саме жінки виступають на передній план, як креативні особистості. Креативність для багатьох філософів має жіночу сутність, завдяки якій може здійснитися і реалізуватися чоловіча сутність [13, с. 23]. Жінка здатна створювати, така її природа, і в кожній жінці є творчий початок, який треба актуалізувати. Експериментальні дослідження також показують, що динаміка креативності та інтелекту в чоловіків і жінок протягом життя істотно відрізняється [4]. І якщо загальні тенденції змін у період дорослішання є однаковими для чоловіків і жінок: креативність прагне до спадання, а інтелект – до збільшення, то після 45 років вони стають діаметрально протилежними. У жінок різко збільшується креативність, інтелект при цьому також продовжує зростати. У чоловіків же після 45 років спостерігається зниження як інтелектуального рівня, так і рівня творчого мислення.

Перекладати – значить гратися з подібностями та відмінностями в нескінченному аналізі [18, с. 25]. Виокремлюючи основні ознаки перекладу-гри, спробуємо охарактеризувати мовну особистість жінки-гравця, сучасного перекладача. Переклад-гра – це творчість, спричинена непередбачуваністю тексту. Перекладач переживає когнітивний дисонанс – напругу, викликану конфліктом між текстом оригіналу та текстом перекладу [2, с. 103]. Установлено, що головними чинниками, які сприяють виникненню когнітивного дисонансу в перекладача є аудіовізуальність та інтертекстуальність [8], характерні для текстів масовоінформаційного дискурсу.

Будь-який переклад має певну ціль – достовірне відтворення особливостей оригіналу, досягнення прагматичної мети тощо. Перекладач-гравець прагне мети, своєрідного виграшу, який наприклад, полягає у визнанні його варіанта перекладу критиками чи читачами.

Ще одним невід’ємним компонентом перекладу є ризик як онтологічна характеристика гри. Непередбачуваність, різноманітність, жанрова невизначеність сучасних текстів викликає азарт у перекладача, потребує неординарних рішень. Жінки дійсно азартні гравці, вважають психологи, адже вони зосереджуються на емоціях і відчуттях [16]. Багато представниць прекрасної статі вміють грати в азартні ігри і досягають високих результатів. На відміну від гравців-чоловіків вони отримують більше задоволення від процесу гри, аніж від самого виграшу. Повертаючись до характеристик сучасних текстів, можемо зробити висновок, що жінка-перекладач насолоджується власне процесом розв’язання перекладацьких завдань, при цьому вона часто не вибудовує конкретних стратегій, а виходить на інтуїтивний рівень спілкування [12]. Особливо це стосується художнього перекладу, який на сучасному етапі включає такі постмодерністські елементи, як гра зі смислами, іронія, ризомна структура текстів, змішування жанрів та стилів, залучення читача до процесу творчості тощо [6].

Перекладач грає з автором оригіналу і водночас з читачем тексту перекладу, згідно з діалогічною теорією перекладу Д. Робінсона [19]. І знову тут, на нашу думку, жінка – у виграшному становищі, адже жінки в діалозі схильні приймати швидкі рішення, орієнтуючись на власний емоційний стан, досить легко порівняно з чоловіками переходять від думок до відчуттів [10]. Жінки – уважні слухачі й читачі, вони краще розуміють підтекст, тоді як чоловіки надають перевагу конкурентному стилю.

На останок додамо також про специфіку синхронного перекладу, в царині якого зараз працюють переважно жінки [20]. Барбара Мозер-Мерсер, перекладачка і дослідниця з Женевського університету, разом з колегами-нейрофізіологами створила наукову групу, що вивчала мозок перекладача-синхроніста. Дослідниця твердить, що це переважно жіноча професія, адже жінки здатні чудово виконувати кілька завдань одночасно. Деякі синхронні перекладачки можуть навіть в’язати під час перекладу. Механічні дії лише сприяють їхній мозковій активності. До суто жіночих навичок, що визначають їхній успіх у синхронному перекладі відносять також уміння передбачати, що далі скаже людина. Перекладачі жартують, що балакучі жінки

створили новий вид тлумачення – випереджувальний. Для ефективної праці синхроніст часом має адаптуватися до різних обставин – погана якість звуку, оратор з акцентом, малознайома тематика потребують різних стратегій перекладу.

Крім мовної особистості жінки-перекладача, дотримуючись класифікації О. В. Алікіної, виокремлюємо також її метамовну особистість – професійну мовну особистість міжмовного і міжкультурного посередника, яка акумулює думки інших мовних особистостей і створює власний універсальний мисленнєвий простір [1]. При цьому саме представниці жіночої статі прагнуть забезпечити максимально позитивний ефект комунікативної ситуації, усвідомлюють можливі ризики та діють у рамках професійних норм і принципів, тобто дотримуються екології перекладу [11].

Таким чином, сучасний переклад розуміємо як гру, в якій у більш вигравному положенні опиняється жінка, завдяки особливостям її мовної й метамовної особистостей. Мовну особистість сучасної жінки-перекладача можемо охарактеризувати як креативну, азартну, націлену на вигреш, що часто діє інтуїтивно, користуючись даром передбачення. У процесі перекладу жінка грає, одночасно підтримуючи полілог і виконуючи безліч інших дій. Метамовна особистість жінки-перекладача визначається її вмінням тлумачити мовні акти в ході перекладу. Перспективою дослідження може бути порівняльне вивчення мовних особистостей чоловіка та жінки перекладачів.

Література

1. Алікіна Е. В. Переводчик как метаязыковая личность / Е. В. Алікіна // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2014. – № 4–1 (34). – С. 15–18.
2. Воскобойник Г. Д. Тождество и когнитивный диссонанс в переводческой теории и практике / Г. Д. Воскобойник // Вестник МГЛУ. Сер. : Лингвистика. – М., 2004. – Вып. 499. – 181 с.
3. Галушко Т. Г. Когнитивно-дискурсивная матрица перевода / Т. Г. Галушко // Герценовские чтения. Иностранные языки : материалы всероссийской междунаучной конференции (14–15 мая 2015 г.). – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2015. – С. 106–108.
4. Гендерні відмінності інтелекту і креативності дорослих людей. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://medbib.in.ua/gendernyie-razlichiya-intellekta-kreativnosti-38689.html>
5. Гусев С. С. Метафизика текста. Коммуникативная логика / С. С. Гусев. – СПб. : ИЦ “Гуманитарная академия”, 2008. – 352 с.
6. Делез Ж. Капитализм и шизофрения. [Электронный ресурс] / Ж. Делез, Ф. Гваттари. – 1976. – Режим доступа: <http://tfk1.narod.m/rizoma.htm>.
7. Карасик В. И. Языковая личность как предмет изучения антропологической лингвистики / В. И. Карасик // Известия ВГПУ, 2011. – Т. 62. № 8. – С. 109–115.
8. Ким Е. Г. Преодоление когнитивного диссонанса в аудиовизуальном переводе (на материале переводов сериала “Друзья”) / Е. Г. Ким // Вестник Воронежского государственного университета. Сер.: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2013. – № 1. – С. 162–165.
9. Куницына Е. Ю. Языковая личность переводчика как сущность и ипостась / Е. Ю. Куницына // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. Сер. Филологические науки. 2008. – № 10 (34). – С. 103–106.
10. Скаженик Е. Н. Деловое общение. Учебное пособие / Е. Н. Скаженик – Таганрог : Изд-во ТРТУ, 2006. – 278 с.
11. Скрябіна В. Б. Екологія перекладу як новий напрям сучасної лінгвістики / В. Б. Скрябіна // Науковий вісник Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка. Серія : “Філологічні науки” (мовознавство) : Збірник наукових праць. – № 3. – Дрогобич, 2015. – С. 245–249.

12. Скрябіна В. Б. Характеристики комунікативної поведінки перекладача / В. Б. Скрябіна // Наукові записки Нац. ун-ту “Острозька академія”. Серія “Філологічна” : зб. наук. праць / укладачі : І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк. – Острог : Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2016. – Вип. 61. – С. 326–329.
13. Соловьев В. Смысл любви / В. Соловьев // Философия искусства и литературная критика. – М. : Искусство, 1991. – 704 с.
14. Среднестатистический портрет переводчика [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.trworkshop.net/wiki/>
15. Хейзинга Й. Homo Ludens / Человек играющий. Статьи по истории культуры / Й. Хейзинга – М. : Айрис-пресс, 2003. – 496 с.
16. Чому жінки грають в азартні ігри? Жіноча психологія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://poker.org.ua/6363-2/>
17. Шапіро О. О. Комунікація: багатощарова гра за правилами логіки / О. О. Шапіро // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2012. – № 1 (11). – С. 82–89.
18. Catford J. C. Translation Shifts // The Translation Studies Reader / Ed. L. Venuti. – London ; New York : Routledge. – 2000.
19. Robinson D. The Translator’s Turn / D. Robinson– Baltimore and London : The Johns Hopkins Univ. Press, 1991. – 318 p.
20. Watts G. The amazing brains of the real-time interpreters / G. Watts [Internet resource]. – Access mode : <http://www.bbc.com/future/story/20141117-the-ultimate-multi-taskers>